UOT 32:93/94

EMİN İBADZADƏ
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik akademiyasının magistrantı
emin.ibadzada@gmail.com

KÖNÜLLÜLÜK: ANLAYIŞIN MAHİYYƏTİ VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/109/206-214

Bu məqalədə könüllülük anlayışının mahiyyəti, əsas xüsusiyyətləri və sosial strukturdakı rolu araşdırılmışdır. Könüllülük fəaliyyəti cəmiyyətin rifahına yönəlmiş, maddi maraq güdməyən və fərdin şəxsi təşəbbüsünə əsaslanan sosial bir fenomen kimi qiymətləndirilir. Könüllülüyün tarixi kökləri, humanist dəyərlərə söykənən prinsipləri və müxtəlif sosial, ekoloji, mədəni, tibbi və idman sahələrində tətbiqi nümunələri təhlil edilmişdir. Məqalədə könüllülük fəaliyyətinin fərdi və qrup əsaslı, mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil formalarda həyata keçirildiyi vurğulanır. Tədqiqatda könüllülük fəaliyyətinin motivasiya amilləri, təşkilati xüsusiyyətləri və sosial inteqrasiyaya təsiri geniş şəkildə izah olunur. Könüllülük həm fərdi inkişaf, liderlik bacarıqlarının formalaşması, sosial kapitalın genişlənməsi, həm də cəmiyyətin dayanıqlı inkişafına, vətəndaş cəmiyyətinin gücləndirilməsinə və demokratik dəyərlərin möhkəmləndirilməsinə töhfə verir. Könüllülüyün fəlsəfi, sosioloji və iqtisadi baxış bucaqlarından təhlili onun ictimai şüurun inkişafı və sosial məsuliyyət hissinin formalaşmasında əhəmiyyətini ortaya qoyur. Məqalənin məqsədi könüllülüyün sosioloji və institusional bir fenomen kimi dərk edilməsinə töhfə vermək, onun müxtəlif sosial kontekstlərdə rolunu və əhəmiyyətini izah etməkdir. Tədqiqat sosioloji yanaşma və müqayisəli təhlil metodlarına əsaslanaraq, könüllülük fəaliyyətinin effektivliyini artıran amilləri və cəmiyyət üçün yaratdığı dəyərləri ortaya çıxarır.

Açar sözlər: Könüllülük anlayışı, nəzəri yanaşmalar, elmi paradiqmalar, sosioloji müqayisəli təhlil.

Giriş. Müasir dövrdə cəmiyyətlərin inkişaf dinamikasında sosial məsuliyyət və humanitar dəyərlərin gücləndirilməsi mühüm rol oynayır. Bu kontekstdə könüllülük fəaliyyəti insanın cəmiyyətə verdiyi töhfənin ən önəmli formalarından biri kimi çıxış edir. Könüllülük insanın öz təşəbbüsü ilə, heç bir maddi maraq güdmədən cəmiyyətin rifahına yönəlmiş fəaliyyətini əks etdirir və bu xüsusiyyəti ilə sosial həmrəylik, humanizm və ictimai iştirakı təşviq edən vacib bir instituta çevrilmişdir. Qlobal miqyasda könüllülük fəaliyyəti yalnız sosial problemlərin həlli üçün deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və demokratik dəyərlərin möhkəmləndirilməsi üçün mühüm vasitə kimi qiymətləndirilir.

Könüllülüyün aktuallığı xüsusilə gənclər arasında sosial məsuliyyətin artırılması, təhsil və vətəndaş fəallığının gücləndirilməsi baxımından önəmlidir. Sosial, ekoloji, mədəni və humanitar sahələrdə könüllü fəaliyyətlərin artması, cəmiyyətin dayanıqlı inkişafına töhfə verir və fərdlərin sosial əlaqələrini gücləndirir. Bu fəaliyyət forması, həmçinin, fərdlərin şəxsi inkişafına, liderlik bacarıqlarının formalaşmasına və sosial kapitalın genişlənməsinə şərait yaradır.

Bu baxımdan, məqalənin məqsədi könüllülüyün mahiyyətini, əsas xüsusiyyətlərini və sosial strukturdakı yerini araşdırmaqdır. Məqalə könüllülüyün yalnız bir sosial fəaliyyət növü kimi deyil, həm də fərdlər və cəmiyyət üçün yaratdığı dəyərlər baxımından sosioloji və institusional bir fenomen kimi öyrənilməsinə töhfə verir. Ədəbiyyat araşdırması əsasında könüllülüyün müxtəlif sahələrdə tətbiqi, onun motivasiya mexanizmləri və təşkilati strukturları dəyərləndirilir.

Tədqiqatın metodologiyası əsasən sosioloji yanaşmalar və müqayisəli təhlil metodlarına əsaslanır. Könüllülüyün sosial strukturlar, fərdi motivasiyalar və təşkilati fəaliyyətlər kontekstində analizi üçün elmi ədəbiyyatın sistemli icmalı həyata keçirilmişdir. Bundan əlavə, mövcud nəzəri yanaşmaların praktik təcrübələrlə müqayisəsi aparılmış, könüllülük fəaliyyətinin institusional çərçivədə necə təşkil olunduğu araşdırılmışdır.

Könüllülüyün mahiyyəti və əsas prinsipləri. Humanitarlaşmanın cəmiyyətin həyatına təsirinin gücləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq, insana, onun ehtiyaclarına və inkişafına diqqət yetirməklə, əhalinin sosial təminat problemlərinin həllinə kömək edəcək humanist ənənələrin dirçəldilməsi həyata keçirilir. Bəşəriyyət tarixində elə bir cəmiyyət yoxdur ki, könüllü yardım ideyalarına yad olsun. Bir şəxs və ya bir qrup insan tərəfindən bütövlükdə cəmiyyətə və ya ayrı-ayrı şəxslərə göstərilən könüllü yardım bəşəriyyətin humanist ideallarına ödənişsiz xidmət ideyalarına əsaslanır və qazanc əldə etmək, ödəniş almaq və ya karyera yüksəlişi məqsədlərini güdmür.

Bu gün könüllülük nisbətən yeni bir fikir olaraq meydana çıxmışdır. Könüllülüyün əsas prinsipi könüllü seçim, şəxsi mövqeyin əks olunmasıdır. İnsan hər cür fəaliyyətdə, məcburiyyətsiz, könüllü işləyirsə, özünü mümkün qədər könüllü olaraq dərk edir. Bu, könüllülük fəaliyyətini sosial yönümlü cəmiyyətin ən mühüm elementlərindən biri hesab etməyə imkan verir.

Könüllülük fransız sözü *volontaire* ("könüllü") və latın dilindəki *voluntarius* ("könüllü") sözündən gəlir [6, s. 20]. Könüllülük cəmiyyətin və ayrı-ayrı vətəndaşların rifahı naminə könüllü təmənnasız fəaliyyətdir. Tərifi qeyri-rəsmi terminlərlə ifadə etsək, könüllülük çox ehtiyacı olan hər kəsə kömək etmək üçün ödənişsiz işdir. "Könüllülük" termini rus və Aəzrbaycan dillərinə 90-cı illərdə, Rusiyada ilk sosial yönümlü qeyri-kommersiya təşkilatları (QHT) yaranmağa başlayanda daxil oldu [8, s. 180]. Könüllülüyün ümumi məqsədləri aşağıdakı kimidir:

– sosial müdafiəsiz vətəndaşlara yardım – buraya aztəminatlı ailələr; tənha qocalar və işsizlər, eləcə də əlillər və çətin həyat vəziyyətində olan uşaqlar daxildir;

– fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün yardım: buraya sənaye fəlakətləri, yanğınlar, təbii fəlakətlər və onlardan zərər çəkənlərə kömək etmək daxildir;

– təhsil, ekologiya, mədəniyyət, elm, səhiyyə, idman, yaradıcılıq, gənclərin vətənpərvərlik və mənəvi tərbiyəsi, ailənin möhkəmləndirilməsi, analıq və uşağın sosial müdafiəsi sahəsində fəaliyyətə dəstək;

– memarlıq və təbii irsin qorunması;

– heyvanların mühafizəsi;

– ödənişsiz hüquqi yardım və s. [6, s. 83]

Dünyada bir çox qanunlar könüllülük və xeyriyyəçiliyi biznes və siyasətdən ayırır, ona görə də kommersiya və siyasi təşkilatlara istənilən dəstəyi könüllülük adlandırmaq olmaz. Başqa sözlə, misal üçün yoxsul qonşusuna pulsuz olaraq ərzaq alış-verişinə gedən və ya gölməçənin sahilində zibilləri təmizləyən insanlar sosial və ya ekoloji könüllü hesab edilir. Ancaq ideoloji və ya hər hansı digər səbəblərdən bir siyasi partiyanın və ya hərəkatın seçki kampaniyasında iştirak edən insanlar könüllü hesab edilir.

Xeyriyyə təşkilatlarının da fəaliyyəti könüllülərin dəstəyinə ehtiyac duyur. Könüllülük fəaliyyətinin təşkili üçün bir tərəfdən xeyriyyə təşkilatlarında könüllü vakansiyaları, digər tərəfdən yardımçı təşkilatlar dairəsi və ehtiyacı olanların xeyrinə ödənişsiz işlərdə iştirak etməyə razılıq verən xeyriyyə iştirakçılarının könüllülər korpusu yaradılır. Könüllü fəaliyyət anlayışı çox vaxt cəmiyyətin xeyrinə hər hansı faydalı fəaliyyətə aid olan "sosial fəaliyyət" anlayışı ilə əvəz olunur. Könüllülərin fəaliyyəti ilk növbədə əhalinin özünə kömək edə bilməyən (qocalıq, evsizlik, əlillik, təbii fəlakətlər, sosial kataklizmlər) ehtiyacı olan təbəqələrinə yardım etmək məqsədi daşıyır [9, s.164].

Məqsədlərinə görə könüllülük adətən beş əsas sahəyə bölünür:

– sosial;

– ekoloji;

– mədəni;

– idman;

– tibbi [7, s. 180].

Bütün digər istiqamətlər bu beş qrupa aiddir. Müxtəlif tədbirlərin könüllüləri media könüllüləri hesab edilə bilər. Buraya fotoqraflar, videoqraflar, jurnalistlər, SMM marketoloqlar tərəfindən pulsuz təqdim olunan sosial əhəmiyyətli tədbirlərə informasiya dəstəyi, media və sosial şəbəkələrdə vizual və mətn məzmununun yaradılması və yayılması daxildir.

Könüllülük qrupla və ya fərdi ola bilər. Lakin problemləri birlikdə həll etmək hələ də daha səərəli hesab edilir, buna görə də insanlara birlikdə kömək etmək üçün daha çox imkanlar vardır. Ona görə də

könüllülük birdəfəlik aksiya deyil, sistemli olanlar könüllü təşkilatlara qoşulurlar. Könüllülər təşkilatları öz güclü tərəflərini, resurslarını və peşəkar biliklərini başqa insanlarla pulsuz paylaşan könüllülərin birliyidir. Təşkilatın rolu könüllülərə təlim keçmək və lazım gələrsə, onların hərəkətlərini əlaqələndirmək üçün dəstək verməkdir. Könüllü təşkilatlar səyləri əməkdaşlıq etmək, təcrübə və uğurlu iş üsullarını, toplanmış bilikləri bölüşmək üçün tez-tez digər könüllü layihələrlə əməkdaşlıq edirlər [8, s. 180].

Prinsipcə hər kəs könüllü ola bilər. Bunun üçün dini və ya siyasi baxışlara, xüsusən də cinsiyyətə və fiziki imkanlara heç bir məhdudiyyət yoxdur. Aşağı yaş həddi isə var: yetkinlik yaşına çatmayan könüllülər valideyn icazəsi almalı, 14 yaşına çatmamış yeniyetmələrə isə könüllülük zamanı rəsmi nümayəndələr nəzarət etməlidir [6, s. 83].

Könüllülük iş üçün heç bir ödəniş nəzərdə tutmasa da, bəzi könüllülər hələ də müəyyən kiçik gündəlik ödənişlər alırlar. Bu, ilk növbədə təcrübə, xüsusi bilik və bacarıqlara əsaslanan könüllülük fəaliyyətinə görə verilir. Müəyyən peşəkar bacarıqları artırmaqla yanaşı, könüllülər öyrənirlər:

– komandada işləmək və onu idarə etmək;
– problemi həll etmək üçün kompromislər tapmaq;
– həmkarlar təşkilatları, QHT-lər və hökumət rəsmiləri ilə ünsiyyət qurmaq;
– layihələr hazırlamaq;
– sosial layihələrin risklərini və resurslarını müəyyənləşdirmək;
– layihələr ətrafında icmalar yaratmaq;
– sosial təşəbbüsləri təhlil etmək.

Bütün bu bacarıqlar istənilən peşədə faydalıdır və könüllü iş tez-tez müxtəlif karyera yollarında ödənişli vəzifələrə yol açır. Bu başa düşüləndir - işəgötürənlər könüllüləri biznesdə görür və dəyərli işçiləri itirmək istəmirlər.

Bundan əlavə, könüllülük gənclərin submədəniyyətinin təzahürlərindən birinə aid edilə bilər. Bu sosial fenomen həm özünü ifadə etməyi, həm də gəncin vətəndaş mövqeyinin inkişafını əhatə edir. Formal olaraq, sosial işin peşəkar səviyyəsi olmadığı üçün könüllülük xüsusi sosial funksiyaları yerinə yetirir. Bu o deməkdir ki, könüllülük fəaliyyəti əxlaqi tərbiyə, sosial mühitdə ümumbəşəri mədəniyyət və əxlaq dəyərlərinin dirçəldilməsidir.

Gənclərin könüllülüyündən istifadə potensialı məsələsinə ən azı iki aspektdə baxmaq olar: gənclərin könüllülüyünün cəmiyyətdə formalaşmış konkret tarixi vəziyyətə təsiri; könüllülüyün bu fəaliyyətlə məşğul olan gəncin şəxsiyyətinə təsiri. Ola bilər ki, sosial baxımdan könüllülük müəyyən məqsədlərə çatmağa yönəlib. Onlardan biri cəmiyyətdə sabitlik və həmrəyliyin yaradılmasına, digəri isə bu xidmətlərin zərərsiz, lakin cəmiyyət üçün zəruri olduğu hallarda sosial proqramlarla göstərilən xidmətlərin tamamlanmasına yönəlib [9, s. 164].

Könüllüləri sosial bir cəmiyyət kimi düşünmək lazımdır. Sosial icma çox vaxt ümumi sosial xüsusiyyətlərin mövcudluğu ilə birləşən və onların birgə fəaliyyətə olan ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş insanların ayrılmaz birliyi kimi müəyyən edilir. Bir çox elm adamları sosial icmanı böyük, kütləvi sosial qrup və ya kiçik sosial qrup hesab edirlər. Bu fərq təkcə kəmiyyət baxımından deyilsə, sosial cəmiyyət adətən xaos, təşkilati qeyri-sabitliklə xarakterizə olunur. Bunlar, məsələn, geniş, kütləvi siyasi, feminist, ekoloji, idman və digər ictimai hərəkatlar və birliklərdir. Sosial icmalara kütləvi sosial qruplar daxildir. Onlar aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur: statistik xarakter, ehtimal xarakteri, ünsiyyətin situasiya xarakteri, heterojenlik, amorfizm (demoqrafik, irqi, cinsi, etnik və digər icmalar) [7, s. 188].

Beləliklə, ictimai hərəkat kimi könüllülər sosial icma anlayışına, praktik məqsədlərin, ünsiyyət qanunauyğunluğunun artıq müəyyən edildiyi könüllülərin konkret birlikləri isə ikinci dərəcəli sosial qrup anlayışına düşür. İlkin sosial qrupla ikinci dərəcəli sosial qrup arasındakı fərq aşağıdakı kimidir. İlkin sosial qrup ifadəli əlaqələrlə birləşən insanlar qrupudur. Ekspressiv əlaqələr başqa insanların işlərində emosional iştirak əsasında formalaşan əlaqələrdir.

İnstrumental əlaqələr fərdlər arasında əməkdaşlıq zamanı formalaşır. Məhz bu cür əlaqə ilkin olaraq könüllüləri birləşdirə bilər. Lakin burada ilkin və ikinci dərəcəli sosial qruplar arasında qarşılıqlı keçidlər mümkündür. Başqa sözlə, birgə könüllü iş müəyyən şəxsi əlaqələr də yarada bilər (məsələn, dostluqlar). Bu halda, könüllü mikroqruplar onun üzvləri üçün əsas olacaq. Könüllülüyün qeyri-rəsmi

olması o demək deyil ki, könüllülər formal olaraq birləşə bilməzlər və ya heç bir könüllü təşkilatın üzvü ola bilməzlər. Praktikada vəziyyət elədir ki, bəzi könüllülər təşkilat və hərəkatlarda birləşirlər.

Könüllülük dövlət və özəl təşkilatlarda, qrup halında və fərdi şəkildə həyata keçirilə bilər. Könüllülər qrupları: böyük və kiçik olur, yəni iki və ya daha çox nəfərdən ibarət olur. Könüllülər qrupları digər sosial qruplara bənzətməklə kiçik və böyük, rəsmi və qeyri-rəsmi, sabit və situasiyalı, mütəşəkkil və kortəbii, təmaslı və təmassız qruplara bölünür [4, s. 326].

Mütəşəkkil olmayan könüllülük dostlara və ya qonşulara kortəbii və təsadüfi yardımdır. Məsələn, uşaq baxımı, təmir və ya tikinti işlərində köməklik etmək, kiçik işlərin görülməsi və ya təbii və ya texnogen fəlakətə qarşı fəaliyyətdə iştirak etmək. Bu, bir çox ölkələrdə könüllülüyün ən çox yayılmış formasıdır. Mütəşəkkil könüllülük qeyri-kommersiya, dövlət və özəl sektorlarda baş verir və daha sistemli və müntəzəmdir. Bu, vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyət sahəsidir. Fikrimizcə, belə təşkilatların inkişaf etmiş infrastrukturu dövlətin sosial yetkinliyindən xəbər verir.

Könüllülük müxtəlif iştirak dərəcələri ilə həyata keçirilə bilər - könüllülük fəaliyyətlərində tam iştirakdan təsadüfi iştiraka qədər. Dünyada könüllülərin motivasiyası ilə bağlı araşdırmalar göstərir ki, könüllülüyün əsas motivləri aşağıdakılardır:

- daha ədalətli və azad cəmiyyət qurmaq istəyi;
- vətəndaşların həvəsi, xeyirxahlığı və sədaqəti;
- digər insanlara ictimai olaraq faydalı olmaq arzusu;
- ətrafda baş verənlərə laqeyd münasibət bəsləyə bilməmək;
- özünü və təşəbbüslərini reallaşdırmaq istəyi;
- başqa insanların problemlərini və öz problemlərini həll etmək istəyi.

Mariya Vladimirovnanın isə 2015-ci ildə apardığı araşdırmaya əsasən könüllülər arasında insanları könüllü kimi xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmağa təşviq edən aşağıdakı motivlər müəyyən edilmişdir:

– ictimai olaraq faydalı olmaq;
– cəmiyyətdə dəyişikliklər yaratmaq;
– özünüreallaşdırma;
– özü ilə həmfikir insanlar ilə birləşmə;
– asudə vaxt keçirmək;
– öz problemlərinizi həll etmək [5, s. 454].

Bu baxımdan, mənsubiyyət motivinin həyata keçirilməsi olduqca önəmlidir. Bu baxımdan xüsusilə tənha insanlar üçün bir şəxsiyyət axtarışı özəl bir motivdir. Müəllif həmçinin qeyd edir ki, könüllülərin fəaliyyətində praqmatik motivlər də vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

– öyrənmək və peşəkar təcrübə əldə etmək imkanı ilə əlaqəli perspektivlər və karyera yüksəlişi;
– maddi motivlər;
– dini (etik və ya ideoloji cəhətdən əsaslandırılmış) motivlər;
– böyük miqdarda boş vaxtın olması [3, s. 146].

Könüllülərin əksəriyyəti üçün bu, həm bir insanın başqa bir insana faydalı olmaq üçün şəxsi, fərdi ehtiyacını ödəmək, həm də öz problemlərini həm maddi, həm də psixoloji həll etmək istəyi ilə bağlıdır. Yəni, insanın sosial təcridini aradan qaldırmaq, kiməsə faydalı olmaq, özünə bir növ dayaq tapmaq və tənhalıq və həyatdan aşağılıq hissindən qurtulmaq ehtiyacıdır. İctimai hərəkatlar çərçivəsində yaranan bütün təşkilatların özəlliyi ondan ibarətdir ki, onlar vətəndaşların özləri tərəfindən yaradılır, dövlətdən müstəqil şəkildə mövcud olurlar və fəaliyyətlərini mövcud qanunlar çərçivəsində həyata keçirirlər. Vətəndaşların birlikləri kortəbii olaraq, hər hansı problemli vəziyyətin yaranması ilə əlaqədar yaranır. Birliklərin bəziləri sonda öz fəaliyyətini dayandıra, bəzi təşkilatlar isə vətəndaşların mənafeyinin daimi, nüfuzlu və effektiv müdafiəçilərinə çevrilə bilər. Bütün ictimai birlikləri şərti olaraq özünə və ya qarşılıqlı yardım təşkilatlarına və əhaliyə yardım göstərən təşkilatlara bölmək olar.

Könüllülüyün sosial strukturu və təşkilati xüsusiyyətləri. Gənclərin könüllülüyə qoşulma motivləri gördüyümüz kimi çox fərqlidir. Bəziləri dini borcunu yerinə yetirmək arzusu ilə motivə olunur, bəziləri öz maraq və meyllərini rəhbər tutur, digərləri isə komanda üzvü olmaq, insanlarla tanış olmaq, sonrakı illərdə faydalı ola biləcək təcrübə qazanmaq istəyirlər. Ancaq çox vaxt könüllülər özlərini lazımlı, insanlara faydalı hiss etmək, başqalarının rəğbətini və dəstəyini qazanmaq istəyi ilə motivə olu-

nurlar. Hazırda könüllülük əhalinin sosial fəaliyyətinin ən geniş yayılmış növlərindən biridir və bu söz onsuz da bunun nə olduğu və könüllülərin nə işlə məşğul olduğu artıq sual doğurmur.

Ümumi olaraq desək, boş vaxtını könüllü işə həsr etmək istəyən hər bir şəxs könüllü ola bilər. Könüllülükdə fəaliyyətin müxtəlif formaları, növləri və müddəti müəyyən edilmişdir. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatın təhlili könüllüliyə xas olan əsas xüsusiyyətləri müəyyən etməyə imkan verir:

1. Əmək haqqı. Könüllü ilk növbədə maddi qazanc əldə etmək məqsədi ilə könüllü olmamalı və hər hansı maliyyə müavinəti yerinə yetirilən işin dəyərindən az olmalıdır.

2. Xoş niyyət. Könüllülükdə iştirak etmək motivi həmişə bir neçə səbəbdən, o cümlədən valideynlərin təsiri və cəmiyyət qarşısında borc hissi ilə bağlı ola bilsə də, bu fəaliyyət kənardan məcburiyyət olmadan könüllü şəkildə həyata keçirilməlidir.

3. Fayda. Bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində müəyyən benefisiar və ya benefisiarlar qrupu olmalıdır. Onların arasında həm real, həm də mücərrəd benefisiarları ayırd etmək olar. Birinciyə könüllünün ailəsi və ya dostları, ikincisinə ətraf mühit və ya cəmiyyətin özü daxil ola bilər.

4. Təşkilati struktur. Könüllülük mütəşəkkil və ya qeyri-mütəşəkkil ola bilər, fərdi və ya qrup şəklində, ictimai və ya özəl təşkilatlarda həyata keçirilə bilər.

Könüllü təşkilatlar aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

– onlar öz üzvlərinin ümumi mənafelərini qorumaq üçün təşkil olunurlar;

– üzvlük könüllüdür, ona görə də liderlərin dərnək üzvlərinə nisbətən az təsiri var;

– rəhbərlərinin fəaliyyəti qənaətbəxş olmadıqda, birliklər yerli dövlət və ya hökumət orqanları ilə əlaqəli olmadıqda təşkilatdan çıxmaq imkanı həmişə mövcuddur;

– könüllülər təşkilatının üzvləri ödənişsiz işləyirlər.

Hər bir tarixi mərhələdə könüllü hərəkatlarının rolu, onların peşəkar sosial işin yaranmasına təsiri transformasiya edilmişdir. Könüllülər təşkilatının uğuru əsasən orada çalışan könüllülər qrupundan və onların motivasiyasından asılıdır. Könüllünün ictimai faydalı fəaliyyət subyekti kimi motivasiyası geniş diapazona malikdir: dini motivlərdən tutmuş şəxsi motivlərə qədər.

Sosial könüllülər müxtəlif maraq və bacarıqlara, xarakterə və imkanlara malik insanlar ola bilər, lakin bir neçə əsas keyfiyyətlər var ki, onlar əsas olaraq qəbul edilir. L.E. Sikorskayanın tədqiqatına əsasən, könüllünün bu ən vacib keyfiyyətləri sosial-pedaqoji xarakterli əsas vəzifələri böyük effektivliklə həll etməyə imkan verən şəxsiyyət xüsusiyyətləridir. Onların arasında ən əhəmiyyətliləri aşağıdakılardır:

– fərdlərə yardım və dəstək göstərmək üçün zəruri olan biliklərin məcmusu kimi müəyyən edilən psixoloji və pedaqoji sərişte,

– könüllülükdə fərdi unikal iz qoyan şəxsi və psixoloji xüsusiyyətlər. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- empatiya;
- əzmkarlıq;
- məqsədyönlülük;
- intizam;
- məsuliyyət;
- cəsarət;
- optimizm;
- alicənablıq;
- istedadlılıq;
- dözümlülük;
- intellektuallıq;
- dəqiqlik;
- simpatiya;
- müstəqillik;
- rasionallıq;
- nəzakət;
- ədalət,
- ayrı-seçkiliyə qarşı olmaq,

- dürüstlük,
- mərhəmət,
- öz şəxsi keyfiyyətlərindən şüurlu və əsaslı şəkildə istifadə etmək,
- ünsiyyət bacarıqlarından differensial şəkildə istifadə etmək [9, s. 165].

Qeyd etmək lazımdır ki, könüllü aşağıdakı hallarda könüllü işə marağı və enerjisini itirə bilər:
- atmosfer gərgin və ya qorxuducu görünsə;
- məlumat çatışmazlığı səbəbindən heç bir tədbirdə iştirak edə bilməsə;
- iş onun üçün anlaşılmaz olsa,
- fəaliyyətində özünə dəstək görməsə,
- iclaslarda onu narahat edən problemlər müzakirə olunmasa.

Bundan əlavə, könüllü aşağıdakı hallarda işləməyə daha həvəsli olacaq:
- işinin məqsədləri və vəzifələri haqqında fikirlər onunla birlikdə müzakirə edilsə;
- könüllü planlaşdırmada iştirak etsə,
- onun ideyalarına diqqət yetirilsə,
- könüllülər və işçi heyəti arasında məsuliyyət paylaşılsa,
- könüllülər qrupları müstəqil olaraq işləri bölüşə və fəaliyyətlərini inkişaf etdirə bilsə,
- könüllülərin ünsiyyəti, ümumi işlərin müzakirəsi və onlara təsir göstərilməsi dəstəklənsə.

Könüllülər üçün əsas amil insanlarla ünsiyyət qurmaq bacarığıdır, başqa sözlə dinləmək və eşidilmək, həmçinin başqalarını başa düşmək və başa düşülmək. Könüllü sosial iş üçün enerjinin itməsinə səbəb kimi bu cür keyfiyyətlərin, insanlara sevgi və inamın, xeyirxahlığın, ünsiyyət bacarıqlarının, emosional sabitliyin ifadə edilməməsi və ya olmaması ola bilər. Könüllülük fərdin aktiv sosial mövqeyinin inkişafına kömək edir. Könüllülük fəaliyyətinin stimullaşdırılması sosial-pedaqoji fəaliyyətin aksioloji nüvəsini təşkil edən dəyərlər sisteminin formalaşması üçün vacib şərtlərdən biridir [2, s. 33].

Əgər könüllülüyün təhlil vektorlarını bir sistem, fəaliyyət və icma kimi birləşdirməyə cəhd edilirsə, onda ümumi tədqiqat obyektlərindən biri davranış qarşılıqlı əlaqəsi və ya mübadilə münasibətləri şəklində fəaliyyət göstərən "elementar sosial davranış" olacaqdır. Məhz mübadilə paradiqması bizə şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə prizmasından mikro səviyyədə könüllülüyü nəzərdən keçirməyə imkan verir. Könüllülərin davranışını bu nəzəriyyə nöqteyi-nəzərindən şərh edərkən, onların hər birinin öz səylərini və öz hərəkətləri nəticəsində əldə edə biləcəyi faydaları rasional olaraq hesabladığını güman etmək olar. Əgər əmək haqqı ilə sərf olunan zəhmət arasında tarazlıq varsa, bu hərəkət sabitləşir, tədricən normaya çevrilir.

Mübadilə paradiqması könüllülüyü fərdlər və müxtəlif sosial qruplar arasında mübadilə münasibətləri vəziyyətinə sərt şəkildə uyğun gələn bir fenomen kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Məhdudiyyətlərinə görə bu paradiqma könüllülüyün inteqrativ rolunu, onun daimi dəyişikliklər şəraitində davamlılığını və müxtəlif siyasi, iqtisadi və mədəni şəraitdə fenomenin həyat qabiliyyətini tam izah edə bilmir. Bununla belə, onun müddəaları, fikrimizcə, aşağıda müzakirə edəcəyimiz könüllülüyün sosial idarə edilməsinin müxtəlif aspektlərini (onun sistemli təbiətini) başa düşmək üçün yaxşı tətbiq olunur.

Könüllülərin şəxsiyyətlərarası münasibətləri daim dəyişkəndir. Burada müəyyənedici xüsusiyyət qruplaşma və yenidən qruplaşma, təşkilatlanma və yenidən təşkil, könüllülük sahəsinin qurulması və strukturlaşdırılması proseslərinin davamlılığı və onun digər struktur sahələri ilə, ilk növbədə dünya və regional siyasət sahəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsidir. Könüllülük sahəsinin digər sahələrə münasibətdə dəyərinin öyrənilməsi prosesində sosial təminat xərclərinin yüksək səviyyəsi ilə könüllülük və xeyriyyəçilik fəaliyyətinin yüksək səviyyəsi arasında sübut edilmiş əlaqənin olduğu aşkar edilmişdir. Könüllülüyün inkişafına siyasət sahəsi ilə yanaşı, din və iqtisadiyyat sahələrinin də böyük təsiri var. Mədəniyyətlərarası sosioloji tədqiqatlar müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələrinə və siyasi rejimin xarakterinə malik ölkələrdə fərqlənən əhalinin könüllülük fəaliyyətinə cəlb edilməsində mövcud tendensiyaları sübut edir.

İnstitusional xüsusiyyətlərə malik ictimai hərəkat kimi könüllülük şəbəkə xarakterli üfüqi formalaşmadır, burada elementlər konkret təşkilatların hüdudlarından kənarda özünü göstərən sıx həmrəylik əlaqələri ilə əlaqələndirilir. İctimai hərəkatlar və formal təşkilatlar arasında ayırıcı xətt çox sar-

sıntılı görünür, çünki yaxşı təşkil olunmuş hərəkatlar tədricən bürokratik xüsusiyyətlər qazanaraq formal təşkilatlara çevrilir.

Müasir könüllülüyün mürəkkəb şəbəkə strukturuna və yaranan qarşılıqlı əlaqələrin situasiya kontekstindən, ayrı-ayrı şəxslərin iradəsindən, istəklərindən və məsuliyyətlərindən asılılığına baxmayaraq, qarşılıqlı əlaqələrin qurulmuş forması makro və mikro-mürəkkəb, dəyişkən iyerarxiyaya malikdir. Bu, əsasən müasir sosiologiyada ümumi qəbul edilmiş mövqe ilə izah olunur, ona görə fərdi (şəxsi) şəbəkələr makrostruktur qüvvələrin (tarix, institutlar, sosial struktur və iqtisadi proseslər) və mikro-fərdi proseslərin qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir.

Başqa bir paradiqma könüllülüyün bir növ prososial davranış kimi şərhini təşkil edən nəzəriyyələri altruizm kateqoriyası vasitəsilə, sosial qarşılıqlı əlaqənin dərk edilməsi, əhalinin vətəndaş cəmiyyətinə cəlb olunmasının qiymətləndirilməsi yolu ilə əlaqələndirir. Bu paradiqma kontekstində din və könüllülük arasındakı əlaqəni, altruistik əhval-ruhiyyənin birləşməsini və könüllülərin şəxsi faydasını izah edən nəzəriyyələr nəzərdən keçirilir. Bir sıra nəzəriyyələr könüllülüyün həyat dövrü ilə, insanın həyatının müxtəlif dövrləri, məsələn, uşaqlıq, yeniyetməlik, valideynlik və s. ilə əlaqəsini sübut edir.

Tədqiqatın bu yerində fəlsəfə və iqtisadiyyat baxımından könüllülüyün xüsusiyyətlərinə müraciət etmək lazımdır. Fikrimizcə, bu substantiv yanaşmalar heç bir şəkildə ziddiyyət təşkil etmir, əksinə, bir-birini tamamlayır. Onlar ümumi metodoloji təhlilin tətbiqi üçün tədqiqat sahəsini artırmağa, strategiyanı nəzəri cəhətdən tamamlayan sosioloji yanaşmanın imkanlarını, tədqiqatımızda isə onun həyata keçirilməsi taktikasını metodoloji baxımdan gücləndirməyə imkan verir. Könüllülük haqqında fundamental anlayışın əsası fəlsəfi biliklərə əsaslanır. Bir qayda olaraq, fəlsəfi yanaşma könüllülüyü ictimai şüurumuza, onun yeni dünyagörüşünün dərk edilməsinə və qəbuluna yönəlmiş sistemli proses kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Tədqiqatçıları könüllülərin fəaliyyətinin ontoloji və qnoseoloji əsaslarını nəzərdən keçirməyə yönəldir, onların mövcudluğunun qanunauyğunluqlarını və məqsəd qoymalarının dərk edilməsini, azad və əxlaqi fəaliyyətlə əlaqəli həyatda məna axtarışını, şəxsi təkmilləşdirməni izah etməyə imkan verir. Fenomenimizin tədqiqinə gəlincə, tədqiqatda varlığın və şüurun bütövlüyünün dərk edilməsi prinsipinə cavab verən fəlsəfənin tətbiqi roluna diqqət yetirilir.

Fəlsəfi yanaşma könüllülərin qavrayışının, praktikasının və fəlsəfəsinin təkamülünü təhlil etmək məqsədi daşıyır. Bu, tədqiqatçıları könüllülük haqqında fikirlərin müxtəlifliyini dərk etməyə və tanımağa, bununla da ümumilikdə insan inkişafının təbiətinə baxışı genişləndirməyə sövq edir. Filosoflar könüllülüyü şəxsi və ictimai ziddiyyətlər vasitəsilə araşdırır, bununla da insan davranışının əxlaqi imperativlərini vurğulayır, konkretləşdirir və izah edir. Bir çox cəhətdən könüllüliyə fəlsəfi yanaşma etik tədqiqatlarla sıx bağlıdır. Filosoflar maddi və mənəvi ikililiyin mahiyyətini təhlil edir, insan təbiətinin eqoist və altruistik prinsiplərinin ziddiyyətini öyrənirlər. Filosoflar tərəfindən nəzərdən keçirilən könüllülüyün inkişafının bütün xüsusiyyətləri bir qayda olaraq, bizim universal təbii, şüursuz mənəvi inkişafımızı pozmadan yerli xarakter daşıyır.

Gənclərlə iş tədqiqatlarında ən çox inkişaf edən yanaşmalardan bir digəri könüllülüyün təhlilinə iqtisadi yanaşmadır. Onun mahiyyəti könüllülük arasında sıx əlaqəni, onun iqtisadi xərclərini, fərd, cəmiyyət və bütövlükdə cəmiyyət üçün sosial-iqtisadi faydaları müəyyən etməkdir. O, könüllülüyün dəyərini iqtisadi bir hadisə kimi qiymətləndirməyə, yəni könüllü və işçinin fərdi əməyinin dəyərinin maliyyə göstəricilərinin müqayisəli təhlilini aparmağa imkan verən kəmiyyət göstəricilərinin ölçülməsinə imkan verir. İqtisadi yanaşma könüllülərin fəaliyyətinin iqtisadi dəyərinin üç səviyyədə təhlilini nəzərdə tutur: mikro səviyyədə, təşkilati səviyyədə və makroiqtisadi təhlil səviyyəsində. Mikro səviyyə həm könüllünün özü, həm də yardım göstərdiyi şəxs üçün könüllünün əməyinin iqtisadi dəyərinin ölçülməsi ilə əlaqələndirilir. Təhlilin təşkilati səviyyəsində fəaliyyətlərin, təşkilatın könüllülərin cəlb edilməsi hesabına həyata keçirə bildiyi layihələrin dəyərinin qiymətləndirilməsi aparılır. Təşkilatın könüllüləri işə hazırlamaq və onların fəaliyyətini idarə etmək üçün sərf etdiyi investisiyaların səviyyəsi də öyrənilməlidir. Makro səviyyədə dövlət sektorunun iqtisadiyyatının məcmu səviyyəsi qiymətləndirilir, könüllü işin milli və qlobal miqyasda sosial inkişafa töhfəsi hesablanır. İqtisadi yanaşmanın xüsusiyyətlərinə görə, müxtəlif ölkələrdən məlumatların alınması və şərh edilməsi üçün vahid metodların mövcudluğu ilə seçilən könüllülərin işi üzrə tədqiqatlar aparmaq mümkün olur [1, s. 395].

Nəticə. Könüllülük fəaliyyəti bəşəriyyətin sosial inkişafının ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq, müxtəlif tarixi, mədəni və iqtisadi kontekstlərdə özünü fərqli şəkildə göstərmişdir. Könüllülüyün əsas ma-

hiyyəti insanın cəmiyyətə fayda vermək istəyi ilə heç bir maddi qazanc güdmədən həyata keçirdiyi fəaliyyətə əsaslanır. Bu fəaliyyət insanın sosial məsuliyyət hissinin və humanist dəyərlərinin təzahürüdür. Könüllülük bir tərəfdən fərdin şəxsi inkişafına, liderlik bacarıqlarının formalaşmasına və sosial şəbəkələrinin genişlənməsinə imkan verir, digər tərəfdən isə cəmiyyətin rifahına, sosial həmrəyliyin güclənməsinə və ictimai problemlərin həllinə mühüm töhfə verir.

Könüllülük fəaliyyəti təkcə fərdi təşəbbüslərlə deyil, həm də dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları, beynəlxalq institutlar vasitəsilə dəstəklənir və təşkilatlanır. Bu baxımdan, könüllülük fəaliyyəti sosial, ekoloji, mədəni, tibbi və idman kimi müxtəlif sahələri əhatə edir. Könüllülüyün əsas xüsusiyyətlərindən biri də onun müxtəlif formalarda – fərdi və qrup şəklində, mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil formada həyata keçirilməsidir. Könüllülük fəaliyyətinin effektivliyi könüllülərin motivasiyasından, təşkilati dəstəkdən və cəmiyyətin sosial ehtiyaclarına uyğunlaşmaq qabiliyyətindən asılıdır.

Müasir dövrdə könüllülük təkcə sosial xidmət sahəsində deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin gücləndirilməsi, demokratiyanın inkişafı və davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Könüllülük fəaliyyəti sosial kapitalın formalaşmasına, ictimai şüurun inkişafına və fərdlər arasında güclü empatiya və həmrəylik münasibətlərinin qurulmasına xidmət edir. Beləliklə, könüllülük cəmiyyətin sosial dinamizmini artıran, insan potensialını üzə çıxaran və ümumbəşəri dəyərlərin möhkəmləndirilməsinə töhfə verən mühüm bir sosial institut kimi çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Callender M., Melissa Pepper, Kathryn Cahalin & Iain Britton, Exploring the police support volunteer experience: findings from a national survey, Policing and Society, 2021, 29:4, 392-406.
2. Merrilees B., Dale Miller & Raisa Yakimova, Volunteer Retention Motives and Determinants across the Volunteer Lifecycle, Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing, 2020, 32:1, 25-46.
3. Østerlund K. Managing voluntary sport organizations to facilitate volunteer recruitment, European Sport Management Quarterly, 2021, 13:2, 143-165.
4. Wicker P. Volunteerism and volunteer management in sport, Sport Management Review, 2017, 20:4, 325-337.
5. Wilson, J. State-Level Diff erences in Volunteerism in the United States: Research Based on Demographic, Institutional, and Cultural Macrolevel Theories / T. Rotolo, J. Wilson // Nonprofi t and Voluntary Sector Quarterly. – 2012. – № 41 (3). – P. 452–473.
6. Владимировна М. Волонтерство как социальный феномен: управленческий подход. Екатеринбург, 2016. 368 с.
7. Владимировна П.Т. Волонтерство как добровольная благотворительная деятельность. Педагогика и психология, № 1, 2013, 188-190.
8. Носова Ю.И. Волонтерство как социально-культурный феномен: генезис и основные характеристики. Grani, 37(06), 179-185.
9. Сикорская Л. Е. Волонтерство как форма трудового воспитания студенческой молодежи. Проблемы педагогики и психологии, 2009 - №1, 163-168.

ЭМИН ИБАДЗАДЕ
Магистрант Академии государственного управления при Президенте Азербайджанской Республики

ВОЛОНТЕРСТВО: СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

В данной статье исследуется сущность понятия волонтерства, его основные характеристики и роль в социальной структуре. Волонтерская деятельность рассматривается как социальный феномен, основанный на личной инициативе индивида, направленный на благо общества и не преследующий материальной выгоды. Анализируются исторические корни волонтерства, его принципы, основанные на гуманистических ценностях, и примеры применения в различных

социальных, экологических, культурных, медицинских и спортивных сферах. В статье подчеркивается, что волонтерская деятельность осуществляется как в индивидуальной, так и в групповой формах, может быть как организованной, так и неформальной. Исследование подробно объясняет мотивационные факторы волонтерства, его организационные особенности и влияние на социальную интеграцию. Волонтерство способствует как личностному развитию, формированию лидерских качеств и расширению социального капитала, так и устойчивому развитию общества, укреплению гражданского общества и демократических ценностей. Анализ волонтерства с философской, социологической и экономической точек зрения выявляет его значимость в формировании общественного сознания и социального чувства ответственности. Цель статьи - способствовать осмыслению волонтерства как социологического и институционального феномена, объясняя его роль и значение в различных социальных контекстах. Исследование основано на социологическом подходе и методах сравнительного анализа, выявляя факторы, повышающие эффективность волонтерской деятельности, и ценности, создаваемые для общества.

Ключевые слова: Понятие волонтерства, теоретические подходы, научные парадигмы, социологический сравнительный анализ.

EMIN IBADZADEH
Master's student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

VOLUNTEERING: THE ESSENCE OF THE CONCEPT AND KEY CHARACTERISTICS

This article examines the essence of the concept of volunteering, its key characteristics, and its role within the social structure. Volunteering is considered a social phenomenon based on individual initiative, aimed at contributing to societal welfare without pursuing material gain. The study analyzes the historical roots of volunteering, its principles grounded in humanistic values, and examples of its application in various social, environmental, cultural, medical, and sports fields. The article emphasizes that volunteering can be conducted individually or in groups, both in organized and informal forms. The research provides an in-depth explanation of the motivational factors behind volunteering, its organizational features, and its impact on social integration. Volunteering contributes to personal development, the formation of leadership skills, and the expansion of social capital, while also playing a significant role in sustainable development, the strengthening of civil society, and the promotion of democratic values. Analyzing volunteering from philosophical, sociological, and economic perspectives highlights its importance in shaping public consciousness and fostering a sense of social responsibility. The aim of the article is to contribute to the understanding of volunteering as both a sociological and institutional phenomenon, explaining its role and significance in various social contexts. The study is based on sociological approaches and comparative analysis methods, identifying factors that enhance the effectiveness of volunteering activities and the values it generates for society.

Keywords: Concept of volunteering, theoretical approaches, scientific paradigms, sociological comparative analysis.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 11 aprel 2025-ci il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 may 2025-ci il.
Rəyçilər: t.ü.f.d. Cahangir Cahangirov, t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov.